

УДК 82.09:81'42

Лідія Мацевко-Бекерська

КОМУНІКАЦІЯ В НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ: ЧИТАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ В ДИСКУРСІ ДІАЛОГУ

Пропоноване дослідження є спробою систематизованого аналізу позиції читача як особистісної сутності комунікативного естетично-літературного ланцюга, а також специфічної функції, що надає художньому текстові нових значень або їх відтінків. Розглянуті дві основні площини реалізації читачької компетентності: на рівні форматування стратегічних параметрів читання та проектування сприйнятої естетичної інформації у певній перспективі.

Ключові слова: *нарративна парадигма тексту, наратор, читач, адресат, реципієнт, інтенційність, естетична комунікація, інтерпретаційний простір.*

Одним із провідних аспектів дослідження нарративної парадигми художнього тексту є розуміння його комунікативної природи, зосередження уваги на конститутивному атрибуті буття художнього часопростору – читачеві та комплексі об'єктивно зумовлених чи суб'єктивно наявних його співвідношень як із авторською інтенційністю, так і з безпосереднім, умовно кажучи, автономним існуванням тексту. Як слушно зауважує Р. Гром'як, „предметна спрямованість наратології спирається на прадавні традиції мовно-мовленнєвого спілкування в людських спільнотах як носіїв культури” [1, с. 10]. Таким чином, особливий дослідницький інтерес адресується формалізації читачької присутності в ланцюгу естетичної комунікації, зокрема формуванню певних настанов на цілісне сприймання тексту, а також встановленню передумов гармонійної трансформації першого прочитання в адекватний інтерпретаційний простір.

Надзвичайно важливим аспектом міркувань про природу художнього явища та спосіб його адресації є проблема вибору читачької стратегії. Зокрема, Г.Р. Яусс запропонував п'ять основних типів ідентифікації у процесі читання, які, на його думку, характеризують основні рівні сприйняття – *асоціативний, адміративний, симпатичний, катарсичний та іронічний* [5, с. 192]. Диференціація різних рівнів читання як діалогу дозволяє виокремити кілька типових моделей психологічної самоідентифікації особи читача. Основними серед них є стратегія щодо: літературного твору, біографічного автора твору, історичного контексту, сучасного актові творення, а також щодо особистісної самотрансформації, яку спричинив твір.

Погоджуємося із твердженням Ж.-П. Сартра, що „процес письма передбачає процес читання як свій діалектичний корелят, і ці два взаємопов'язані акти вимагають двох різних виконавців. Тільки завдяки об'єднанню зусиллям автора і читача виникає такий конкретний та

уявний об'єкт, як продукт розумової праці" [12, с. 43]. Отже, на перехресті самодостатніх напрямів розгортання художнього світу опиняється літературний твір. З одного боку, він є продуктом інтелектуально-естетичних пошуків автора, з іншого – очікує адресата і, головним чином, персонального відгуку на власну явно подану чи приховану суть. Поводження читача є суб'єктивним, часто тенденційним, із переважаючим бажанням щось здобути безпосередньо від тексту. Тому чільним атрибутом опозиції твір – читач є спроба ототожнення читачем фікційного світу зі своїм приватним. Приписування характеристик, зрозумілих самому читачеві, стосується абсолютно всіх рівнів як змістової, так і формальної організації літературного твору. Деяка суттєва для автора проблема постає у читацькому сприйманні лише тим боком висвітлення, на який може здобутися життєво-біографічна чи асоціативна спроможність читача. Вихід за межі стереотипної конфігурації зображених явищ або відтінків значень пов'язується з особистим психологічним дискомфортом адресата. Разом із тим, факт початку читання свідчить, що „читач, який бере до рук книгу, свідомий непорушності фундаментального правила літературної гри: перед ним світ фікції, можливої дійсності, який, однак, містить незліченну кількість знаків подібності до реального світу” [5, с. 296]. Тому серед множинності асоціацій читач обирає передусім ті, що є суголосними з його унікальними рецептивними настановами. Після безпосереднього впізнавання „свого” у текстовому масиві читач вже оперуватиме новими знаками, новими, власне авторськими, вказівками щодо сприймання чи розуміння. Дійсно, „текст і читач взаємно активні... Текст прагне нав'язати реципієнтам свою систему кодів, свою смислову структуру, а ті в процесі сприйняття не можуть не видозмінювати тексту, оскільки не виконують функції якогось механічного транслятора чи автоматичного споживача інформації, який діє лише за певним набором команд чи програм. Читач, індивідуально-культурна суб'єктивність якого занурена в масиви знаків, накопичених протягом розвитку людської цивілізації, не може остаточно відірватися від системи координат, що утворює семіозис (У. Еко), чи семіосфера (Ю. Лотман). Семіозис, чи семіосфера, утворюють певний організований простір знаків, у якому завжди присутня можливість зберегти й одночасно нарощувати значення” [5, с. 209]. Власне домінуюча позиція читача відносно твору є лише початком діалогу, далі відбуватиметься повільна або стрімка (залежно від змісту твору) трансформація ролей – ведучого у розгортанні значення та гравця, котрий погоджується чи сперечається із запропонованими правилами.

Парадоксальність контакту читача з літературним твором вбачається передусім у свідомій синхронізації вимислу та реальності – фікційний світ художнього твору форматує цілком реальні обриси у свідомості читача. У цьому разі надзвичайно промовистим є вихід із замкненого комунікативного кола, запропонований В. Ізером: „читач „потрапляє у полон” думок автора, а останні спричиняються до встановлення нових меж. Текст і читач перестають бути у конфронтації

один до одного як суб'єкт і об'єкт, натомість відбувається „поділ” самого читача. В акті мислення думками іншого його індивідуальність тимчасово відступає на задній план, оскільки витісняється тими чужими думками, які тепер стають предметом зосередження його уваги. Коли ми читаємо, відбувається штучний поділ нашої особистості, оскільки за предмет для себе ми вибираємо щось таке, чого не існує. Тому під час читання ми діємо на різних рівнях. У процесі читання існують два рівні: чуже „я” і реальне „я”, які ніколи не відокремлюються одне від одного” [6, с. 364]. Стратегія читацької поведінки мимоволі роздвоюється, однак і свідомо концентрується – у полі сприймання слід втримувати всю систему не лише описових компонентів твору, але й значеннєвих відтінків, які постійно активізують уяву та пам'ять читача. Реальне „я” читача змінюється пропорційно із привласненням чужого досвіду – чим менше сутність тексту відокремлена від сприймання, тим виразніше артикулюється нова психологічна сутність читача. Тобто поступово набирає значущості вже інша рецептивна субстанція відносно реального читача, який перегорнув першу сторінку твору. Із заглибленням у зміст відбувається зміна горизонту сподівань, а конкретний читач позбувається частини власних ілюзій і починає мислити згідно з мистецькою пропозицією, що форматується у наборі „підказок” для розуміння. Процес читання не є візуальним контактом із написаним текстом або механічним запам'ятовуванням фактів. На думку А. Компаньона, „акт читання, заснований на фігурі імпліцитного читача, полягає в конкретизації схематичних установок тексту, тобто... у створенні образів персонажів і подій, в заповнюванні лакун в оповіді та описах, в утворенні зв'язної структури із розрізнених і неповних елементів. Читання постає як розгадування загадок (відповідно до Бартового „герменевтичного кола”)... Таке завдання запрограмоване текстом, однак текст обов'язково і перешкоджає його виконанню, оскільки в інтризі завжди існують незаповнені прогалини, невирішені альтернативи, і стопроцентний реалізм неможливий. В кожному тексті є перешкоди, на які неодмінно наражається процес оконкретизації” [8, с. 178-179]. Тому стратегія читацької поведінки з текстом значною мірою виявляється як вміле поєднання згоди та заперечення, адже регламентування сприйняття є питомим атрибутом саме ролі читача. Перешкоди для конкретизації змісту читач долає згідно з особистими упередженнями чи сподіваннями. Тому індивідуалізація фікційного світу набирає цілком чіткого та впізнаваного окреслення. Комунікативна і культурно-естетична компетентність читача знаходить власне продовження у просторі літературного твору. Довільність поведінки читача з текстом досить часто ілюзорна, оскільки сам процес читання не дає вичерпної відповіді на те, хто в кожному змістовому повороті художнього простору встановлює напрям сприйняття чи оцінки зображеного. За класифікацією В. Ізера, існують „три важливі аспекти, які формують основу взаємовідносин читача і тексту: процес антиципації та ретроспекції, послідовність розгортання тексту як життєвої події і враження, викликані подібністю текстуального та життєвого досвіду” [6,

с. 362]. Глибина читацького проникнення в смислову структуру тексту якраз і є найбільш суттєвим показником інтенційності літературного діалогу, позаяк засвідчує співзвуччя авторського задуму та спроможності читача цей задум хоча б розпізнати.

Стратегія поведінки читача в особливий спосіб торкається особи автора твору. Перебуваючи на якій завгодно відстані від безпосередньо авторської історичності, читач відчужується також від контексту – соціально-історичного, культурно-ціннісного. Тому сприймання автора стає більш нейтральним в емоційному плані, щоправда об'єктивність такого ставлення не є незаперечною. Оскільки перше читання розгортається на емоційному рівні, то наближення до особистості творця також зазнає ситуативного настроєвого впливу. Як зазначає П. Рікер, „у момент, коли твір відокремлюється від свого автора, все його буття наповнюється значенням, якому йому надає інший. Для автора твір, як показник його індивідуальності, а не його універсального покликання, просто стає ефемерним. Ця особливість твору втримувати свій зміст, своє буття як твору лише завдяки іншому, підкреслює незвичайну хисткість відносин між твором і автором тією мірою, якою опосередкування іншого є конститутивним для їх змісту” [10, с. 188]. Рівно як для автора після того, як твір відбувся в літературно-комунікативному просторі, перестає існувати виняткове право на всі значення його творіння, для читача не одразу наступає момент осяяння чи привласнення чужого досвіду. Повинен відбутися двоякий процес реінтеграції, хоча значно активнішу роль у ньому виконує саме читач. Мовчання автора набирає денотативності, особливо за наявності часової, а отже, – світоглядної, психологічної, навіть онтологічної, дистанції. Артикуляція невимовленого цілковито покладається на компетентного читача. Тому стосунки читач – автор твору є мегаперсональними, позаяк уявний адресат здобувається на проникнення у світ, необмежений консистенцією певного твору. Масив значень діалогічно кореспондується читачеві, однак завдання самого читача – відчутти поклик автора і зреагувати на нього. Ймовірно, є рація в одному із тверджень стосовно природи мистецького твору: „твір мистецтва – це створений автором об'єкт, який організовує потік поєднаних вражень так, що кожний потенційний реципієнт по-своєму може зрозуміти той самий твір, первинну форму, яку задумав автор... У такому значенні автор продукує закриту в собі форму, щоб її використовували і розуміли так, як він її задумав” [3, с. 526]. Множинність інтерпретацій не варто ототожнювати із множинністю смислу твору чи зводити всі модифікації розуміння до першоджерела певного тексту. Однак невіддільним від естетичності та сугестивності літературного твору є консистенція життєвого досвіду реальної особи, яка змоделювала той чи інший фікційний світ з очікуванням адресата. Не відкидаючи права читача на власну оцінку й тенденційне ставлення як до змісту твору, так і до його формальних складових, вважаємо толерування автора одним із атрибутів компетентного читання. П. Рікер виразно розмежовує два поняття: текст як зосередження інтенції автора і текст як засіб для читача осмислити себе. Однак чи є рух тексту і текст у русі –

діаметральними або конфліктними категоріями? Видається можливим твердити про неминучу асиміляцію цих двох понять. Проникнення читача в текстовий масив не обов'язково спроектується або на ототожнення свого життєвого досвіду з авторським, або на нівелювання первинної смислової структури: „значення тексту, яке ми передбачаємо, по суті, не є інтенцією автора, життєвого досвіду письменника, а швидше тим, що текст означає для кожного, хто виконує його розпорядження. Текст прагне розмістити нас у своєму значенні... якщо інтенція є інтенцією тексту, і якщо ця інтенція є напрямом, який вона відкриває для мислення, тоді глибинну семантику треба розуміти у динамічний спосіб... пояснювати означає виявляти структуру, тобто внутрішні зв'язки залежності, які встановлюють статику тексту; інтерпретувати означає йти дорогою мислення, яке відкриває текст, розмістити себе *на шляху* до сходу тексту. Це зауваження спонукає нас відкоригувати наше початкове поняття інтерпретації і шукати – поза суб'єктивним процесом інтерпретації як *дії в тексті* – об'єктивний процес інтерпретації, що буде *дією тексту*” [11, с. 320]. Можливим і досить гармонійним способом вираження інтенції самого твору є компромісне сприйняття: суб'єктивна оцінка тексту не заперечується, а конкретизується й ускладнюється, натомість об'єктивна – персоналізується і враховує як емоційне враження, так і тривалий естетичний вплив тексту на читача.

Звичайно, досить складним є ставлення читача до історичності як складової, по-перше, творчого процесу та, по-друге, як складової рецептивного та інтерпретаційного процесу. Перебування автора й адресата у спільному контексті явищ – позатекстових зокрема та позалітературних загалом – забезпечує унісон мислення, а тому ставлення до одного і того ж тексту наближається до спільного чи подібного. Однак із наростанням часової дистанції твір набуває нових смислових контурів, опиняється в колі естетичного чи пізнавального зацікавлення тих читачів, які історичність автора цього твору пізнають передусім через текст: „читання – це новий вимір життя написаного тексту, це нове його переписування, орухомлення його застиглої дійсності” [5, с. 182]. Таким чином, функції читача продовжують розширюватися й модифікуватися: крім осмислення фактичного змісту твору, який зосереджується на пошукові первинного смислу, слід вивчити і спроектувати атрибути, що супроводжували творчий процес. Власне пізнавально-естетична місія читання форматується як синтетичний дискурс культурологічної комунікації.

До певної міри завершальним актом читацької активності є процес самоідентифікації – самотрансформації особистісних характеристик читача, до яких спричинився твір: „читач вільний, повнолітній і незалежний; його мета не настільки зрозуміти книгу, наскільки зрозуміти себе самого за посередництва книги; книгу він може зрозуміти лише настільки, наскільки завдяки їй розуміє сам себе” [8, с. 170]. Дійсно, „фокусом кожного акту ідентифікування в процесі читання є Інший, той, хто спонукає читача до зіставлення, до входження в інший світ і пошуку орієнтації в цьому світі і хто, очевидно, викликає в читача уявлення про

себе і поглиблює його розуміння дійсності та саморозуміння. Визначення тексту як рефігурації життя є найочевиднішою артикуляцією феноменологічної та герменевтично-онтологічної перспективи потрактування феномена читання і його впливу на світ реципієнта” [5, с. 193]. Текст стає досить потужним чинником моделювання світосприйняття, читач заглиблюється в сюжетні повороти передусім задля визначення цікавих для нього особисто закономірностей мислення, ситуативного бачення внутрішніх законів окремих явищ чи подій. Закономірним результатом літературної комунікації стає асиміляція читача з Іншим. З одного боку, Інший був ефемерним об’єктом автора, Іншому адресувалися закодовані значення зі сподіванням на порозуміння. Водночас Інший був невідступним проводирем читача в пошуках смислу твору, його орієнтиром для визначення достовірності напряду розуміння прочитаного. Зрештою, Інший свідомо чи мимовільно стає органічною частиною самого читача – або через впізнавання його і сприйняття втіленої ним оцінки зображеного, або через цілковите відкидання будь-якого стороннього щодо матриці тексту впливу. На думку П. Рікера, „в остаточному підсумку те, про що йдеться в тексті, – це світ, який стоїть за сенсом тексту, світ, який текст проектує і який утворює його горизонт. Слухач чи читач відкривають для себе цей світ відповідно до їх власної здатності сприймати” [9, с. 95]. Фактично із наближенням фінальної сцени, чи епізоду, чи фрази досвід читача постає суттєво зміненим. Особа, пізнавши смислотворчу еволюцію власного світу емоцій, переживань, та вражень, дещо інакше сприймає свій особистий інтелектуальний та ціннісний досвід. Тобто процес читання певним чином корелюється із процесом асиміляції, що в глибині свого здійснення засвідчує не лише стильову досконалість тексту, але й тісну комунікативну погодженість між автором та читачем. Як справедливо зауважує М. Зубрицька, „текст чи книга перетворюють замкненість і закінченість особистого естетичного переживання, вербалізованого в закінченій поетичній чи прозовій формі, у нескінченність та вичерпність рецепційно-естетичного процесу нового переживання. У цьому сенсі Книга стає еквівалентом Світу, а індивідуальний простір художньої уяви окремого автора – топосом естетичних універсалій” [5, с. 271]. На завершальному етапі літературно-художнього діалогу по-новому окреслюється силует автора, його інтенційність вже не потребує доведення, оскільки гармонійно і закономірно трансформувалася в інтенційність читача. Концентрація думки і наявного естетичного досвіду супроводжувала розгортання в континуумі „розмови мовчки” – читач сприймав текстову основу за своїм індивідуальним стереотипом, поступово входив у простір художнього світу з його неминучим впливом на зміну кута зору читача або на трансформацію психологічної настанови щодо самого твору, а далі – синхронізація очікуваного значення із фактично знайденим у творі проектує нову особистість як безпосередньо читача, так і тенденційно пізнаного ним автора. Художній твір зазнає не лише різних за глибиною естетичного контакту прочитань, але й відмінних за кінцевою конфігурацією смислу: „читання має характер

впочування, самопроекції, самоототожнення. Воно неминуче деформує книгу, пристосовує її до турбот читача” [8, с. 169]. Артикулюючи фінал твору, читач не лише завершує читання як особистісний діалог, але й пропонує своє розв’язання змістової структури, окреслення індивідуальних рис персонажів, конкретизацію смислу твору в його унікально пізаному змісті. Разом із тим, окремий читач фактом прочитання асимілює новий відтінок існування твору в загальний культурний, естетичний та ціннісний контекст: „онтологізація процесу читання є найбільшим викликом для літературно-теоретичного дискурсу, оскільки найважчою з теоретичного погляду є проблема кореляції окремого читача, його рецепційної свободи з інтерпретаційною спільнотою, її канонами, моделями, редукційними схемами та матрицями” [5, с. 310]. Можемо твердити, що кожне завершене читання розширює простір „паралельного” до смислу твору світу його значень. Відповідно кожен читач заявляє про себе як складову цього простору, як повноправного співавтора значень тексту. Як зауважив В. Ізер, „сходження в одній точці тексту і читача започатковує екзистенцію літературного твору, і це сходження ніколи не можна точно передбачити, але завжди воно повинне залишатися можливим для здійснення, оскільки не ідентифікується ні з текстуальною дійсністю, ні з індивідуальними уподобаннями читача” [6, с. 349]. Тобто здійснення читацького сподівання значною мірою залежить від потенційної спроможності твору максимально зблизити текстову матерію та рецептивну компетентність.

Найперший емоційний відгук задає основний напрям подальшій комунікації, читач відповідним чином намагається ідентифікувати своє бажання пізнати чи відчутти із тим, що і як саме пропонує текст. Взаємозалежність, взаємозв’язок твору і читача є такою ж неодмінною частиною культурно-естетичного простору, як і первинний контакт твору з його автором. Адресація текстового континууму є позаперсональною і понадперсональною, однак виразна потреба бути сприйнятою і пережитою супроводжує всю літературну історію загалом і кожен художній текст зокрема. Наповнення твору смислом і як процес, і як результат є виключно читацькою проекцією тексту на власний горизонт, тому варто погодитися із феноменологічними позиціями В. Ізера, зокрема із тим, що істинним смислом твору може бути також (або передусім) вплив, пережитий читачем, але не те, що первинно було закладено як у текст, так і конкретизовані контури його змісту.

Цікавою метафорою позначає місію читача А. Компаньон: „досвід читання, як і будь-який людський досвід, неминуче є двояким, неоднозначним, нецільним: він розривається між розумінням і любов’ю, між філологією й алегорією, між свободою та примусом, між увагою до іншого і піклуванням про себе” [8, с. 192]. І як логічне продовження опозиційного ланцюга пропонує засумніватися у цілковитому праві на власність щодо написання, сприймання та розуміння твору: „після того як уважне вивчення тексту дозволило заперечити автономію та верховенство автора, фактор читання змусив похитнути також і закритість, і автономію тексту. Слідом за критикою „інтенціональної

ілюзії” і „референційної ілюзії” інтерес до читання змусив звергнути найновішу текстуальну ілюзію, котра завдяки прогресу формалізму поступово посідала місце ілюзії „афективної” [8, с. 191]. Таким чином, при незаперечному існуванні кількох площин літературного дискурсу щоразу, з одного боку, виникає загроза обмежити котрусь із них, проте з іншого, відкривається вдячний для дослідження простір множинності модифікування естетичної комунікації. Насправді, „заплутаність читача є, звичайно, істотною для будь-якого типу тексту, але у літературному тексті ми маємо дивну ситуацію, коли читач не може передбачити, до чого його приведе співучасть у тексті. Ми знаємо, що беремо участь у певному досвіді, але ми не знаємо, що трапиться з нами в процесі його розвитку. Ось чому, коли ми особливо вражені книгою, то відчуваємо потребу говорити про це: ні, ми не хочемо відійти від тексту, коли обговорюємо його, ми просто прагнемо глибше зрозуміти, чим є те, в пастку чого ми потрапили. Ми набули досвіду і тепер хочемо пізнати чим є те, досвідом чого ми зазнали” [6, с. 362]. Тобто маємо увиразнення поняття, охарактеризоване Р. Яуссом: „горизонт – це те коло, яке розділяє дві півсфери, одна з яких за необхідністю недоступна зорові” [13, с. 371]. Зміна кута зору чи ускладнення фокусу сприймання зумовлює розширення горизонту, виявляє нові відтінки значень, емоційні коливання навіть власних вражень, не кажучи про суттєвий вплив історичності читача. Дистанція, на котру здобувається текстова парадигма, часто затемнює початкові значення написаного і реально присутнього в тексті, хоча таким способом продовжує життя авторського задуму в первинно непередбачуваному напрямі. Саме тому для цілісного вияву читацької активності важливою видається вся сукупність чинників, які супроводжували твір від моменту усвідомлення задуму до теперішнього прочитання: „аналіз літературного досвіду читача тоді уникне загрозливого психологізму, коли описуватиме сприйняття і враження від твору в тій об’єктивованій системі зумовленостей очікуваного, яка виникає для кожного твору в історичний момент його постановня з перед-розуміння жанру, з форми і тематики перед тим відомих творів і з протилежності поетичної і практичної мови” [13, с. 393]. Система впливів і стимулюючих чинників настільки внутрішньо складна, що аналітичні процеси розщеплення звучання твору на різні (відмінні чи співзвучні) голоси є невизначено тривалим як в часі рецепції, так і в часі інтерпретації. Іноді досить складно визначити, чий вплив – текстового простору чи історичності адресата –справляє вирішальний вплив на читача. Тому не випадковою в літературознавчих дослідженнях є теза про „двох авторів”: „Стенограма гуманітарного мислення – це завжди стенограма діалогу особливого виду: складний зв’язок *тексту* (предмет вивчення та обдумування) і створеного *контексту*, в якому реалізується пізнавальна та оцінна думка вченого. Та зустріч двох текстів: тексту готового і тексту, що створюється, і є реакцією, – це зустріч двох суб’єктів, двох авторів. Текст не є річчю, і тому другу свідомість, свідомість, яка сприймає, аж ніяк не можна елімінувати чи нейтралізувати” [13, с. 417]. Таким чином, щоразу глибша деталізація

можливих проєкцій тексту приводить до увиразнення в калейдоскопі особистісного погляду на твір нових відтінків, а саму постать читача дозволяє наділити співавторськими правом та відповідальністю. З одного боку, він привласнює текстову структуру й модифікує художній світ за власним баченням і потребою, з другого ж – асимілюється не лише в екзистенцію значеннєво-естетичної парадигми, але й у загальний історико-культурний контекст, а тому його персональне сприйняття стає частиною складно синтезованого погляду на твір.

Ще одним, досить важливим для розуміння численних завдань читача, є поняття рецептивно-інтерпретаційної перспективи, тобто тривання в часі всіх способів адресації – безпосередньої чи перспективної, конкретно-особистісної чи онтологічно-вартісної, спрямованої на заохочення діалогу в межах питомо авторської історичності чи розрахованої на живий відгук читача віддалених культурних епох, а тому в особливий спосіб закодованої. Як вважає М. Зубрицька, „усі дослідження навколо інтенцій тексту і читача так чи інакше зводяться до проблеми статичності та динаміки тексту або до внутрішніх чи зовнішніх параметрів його функціонування” [5, с. 92]. Відкритість опозиції текст – читач є одночасно готовністю до постійного новопрочитання відомих творів та першопрочитання невідомих у довільний в межах цієї опозиції спосіб. Приписування значень також відбувається як модифікація настанов щодо первинності або історичності автора, а отже, – верховенства тексту над читачем або домінування читацького досвіду, тобто права якомога більш індивідуалізованого сприймання та інтерпретації. Літературознавча дискусія про те, який серед впливів постає у більшій значущості, мала би змодифікуватися у своєрідну компілятивну синхронність, однак наразі маємо вимогу розмежування: „що в горизонті слід приписувати впливові тексту, а що – його засвоєнню першим і пізнішими адресатами”, а тому сам дослідницький процес диференціюється з наміром відшукати „вплив – як спричинений текстом – і рецепцію – як спричинений адресатом – елемент конкретизації смислу” [13, с. 393].

Особливо активним у звільненні читача від тиску авторської інтенції є літературний період модернізму, що, за переконанням Т. Гундорової, „руйнує, розбиває, диференціює картину замкненого світу, накладає кілька суб’єктивних перспектив, повертає відчуття свіжості того, що вже стилістично оброблене і створює ілюзію спонтанності того, що стилізується. У такий спосіб він активізує процеси сприйняття, конструює „інакшість” самого читача / глядача. Тобто комунікативна утопія модернізму проєктує, трансцендентує читача / глядача поза замкнуті межі буденного і традиційного, відкриваючи перспективу іншого сприйняття, а отже, й іншого буття” [2, с. 290]. Таким чином, час життя літературного твору саме завдяки присутності читача стає нескінченним, а рецептивне поле спричинених ним відчуттів та вражень – невичерпним. Весь процес творення з адресацією – сприймання з прагненням знайти себе є надивовижу синхронним та співзвучним, що дозволяє обговорювати парадигматику літературної

комунікації. Автор у період написання твору провадив мовчазний діалог з уявним читачем, приписуючи йому ймовірні реакції, а тому моделюючи сюжет, проблематику та особистісні характеристики художнього світу, в такий спосіб проектуючи не лише власний інтелектуально-естетичний досвід, але й досвід читача. Така ж за смислотворчим наповненням комунікація відбувається у процесі читання. Потенційний адресат тексту постає у двоякому форматі: як читач – спостерігач розгортання художнього простору і як співавтор – учасник тенденційного моделювання змісту твору. Тому справді „активність читання можна схарактеризувати як вид калейдоскопу перспектив, пре-інтерпретацій та спогадів. Кожне окреме речення вміщує „попередній огляд” наступного і формує тип „видошукача” того, що надходить; а це змінює „попередній огляд” і стає „видошукачем” того, що вже прочитано” [6, с. 353]. Пошук можливих значень та відгадування прихованих символів становить чи не найбільш суттєву інтригу перспективного читання, адже чим далі перебуває читач стосовно твору в історико-культурному поступі, тим складнішим і багатограннішим стає той калейдоскоп, через який заломлюється первинний смисл твору. Поступово завдяки читацькій діяльності він розростається як контекстно вартісне джерело пізнання певної епохи, а також як простір смислотворчих ініціатив. Насправді, „живемо у феноменальному часі, який зрештою, має ще й інші види, наприклад, моносуб’єктний („приватний”), спільний нас усіх або тільки для певної спільноти „інтерсуб’єктивний”, але завжди ще й феноменальний час, що не має нічого спільного із часом, який відмірюють годинники, який, однак, у певному (особливому) культурному середовищі належить до астрономічного часу і тому набуває нових граней” [7, с. 188-189]. Саме читач стає константою у визначенні смислового континууму твору, факт його відгуку на певне явище літературного простору вже артикулює нове значення, навіть якщо мова йде лише про відтінок емоційного малюнка, що набуває чітких контурів у процесі читання. З двох рівноправних складових форматується естетичний діалог у межах історичності автора – твір із максимально вираженим і відкритим авторським началом та читач-сучасник, компетентний у системі ціннісних пріоритетів епохи. Цілковито аналогічні правила визначають окреслення контурів естетичного полілогу в помітній, суттєвій, а згодом значній часовій перспективі – в центрі є художній світ літературного твору, а навколо нього – множинна і постійно відкрита до ускладнення рецептивна площина. „комунікат завжди має здатність визначати певне сприйняття завдяки певному поєднанню незмінних механізмів, сталих схем генерування, з під яких не може цілковито звільнитися жодний сприймач у жодній епосі і в жодному суспільстві” [4, с. 54].

Таким чином, „оживлення” тексту відбувається завдяки індивідуально-емоційній активності читача. Його онтологічна готовність до сприйняття нового художнього простору за глибиною розгортання фікційного світу рівноцінна авторському задумові у момент творення. Отож, місія читача є надзвичайно відповідальною, оскільки дозволяє не

лише втримувати певний літературний твір у просторі інтелектуально-естетичного зацікавлення, але й збагачувати й модифікувати його безпосередні та приховані смислові грані. В опозиційній структурі літературного процесу феномен читача однаковою мірою належить як до константно-атрибутивних чинників (без яких література неможлива взагалі), так і до історично-змінних, що продовжують життя твору, а отже – дозволяють існувати культурній традиції.

1. *Гром'як Р.* Проблема включення українських традицій у сучасну наратологію // Наративні виміри літератури. Матеріали міжнародної конференції з наратології. Тернопіль, Україна, 23 – 24 жовтня 2003 р. / Упорядник І. Папуша // *Studia methodologica*. – Тернопіль: Видавничо-редакційний відділ ТНПУ, 2005. – Вип. 16. – 330 с.
2. *Гундорова Т.* Проявлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – 297 с.
3. *Еко У.* Поетика відкритого твору // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 525-538.
4. *Еко У.* Реторика та ідеологія // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 539-548.
5. *Зубрицька М.* Homo legens: читання як соціокультурний феномен. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
6. *Ізер В.* Процес читання, феноменологічне наближення // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 349-368.
7. *Інгарден Р.* Про пізнавання літературного твору // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 176-208.
8. *Компаньйон А.* Демон теорії. – М.: Изд-во Сабашниковых, 2001. – 307 с.
9. *Рікер П.* Время и рассказ: В 2 т. – М.: Универсальная книга, 2000. – Т.1. – 313 с.
10. *Рікер П.* Сам як інший. – К.: Дух і літера, 2002. – 450 с.
11. *Рікер П.* Що таке текст? Пояснення і розуміння // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 305-326.
12. *Сартр Ж.-П.* Что такое литература? – СПб.: Алетейя, 2000. – 466 с.
13. *Яусс Г.* Естетичний досвід і літературна герменевтика // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 368-405.

Summary

The offered research is an attempt of the systematized analysis of a reader's position as the personality essence of the communicative aesthetical and literary chain, and also as a specific function which gives new values or their tints to an artistic text. Two basic planes of the realization of the reader's competence are considered: at the level of the formatting of reading strategic parameters and planning of the perceived aesthetical information in a certain prospect.

Key words: text's narrative paradigm, narrator, reader, addressee, recipient, intention, aesthetical communication, interpretation space.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2007